

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1986.4.02>

Harry ROOTS, Mai VÖÖRMANN

NÕUKOGUDE EESTI INTELLIGENTS 1947. JA 1980. AASTAL

Tänapäeva teadus- ja tehnikarevolutsiooni tingimustes kasvab järjekindlalt vajadus kvalifitseeritud vaimse töö järele, suureneb isikute ring, kes sellega professionaalselt tegelevad. 1970. aastail oli intelligents kõige kiiremini kasvav grupp NSV Liidu rahvastiku sotsiaalses struktuuris, Eesti NSV-s moodustas haritlaskond aga üldse ainsa sotsiaalse grupi, mille osakaal rahvastiku struktuuris tõusis. Üleliidulisest keskmisest kõrgem on meie vabariigis ka vajadus vaimse töö järele: 1979. aasta rahvaloenduse andmeil tegeles sellega Nõukogude Liidus keskmiselt iga neljas, Eesti NSV-s iga kolmas töötaja.¹

Intelligentsi järjest kasvav osa mitte ainult ühiskonna vaimuelus, vaid ka ühiskondlikus tootmises seab uude valgusse mitmeid probleeme, eeskätt neid, mis seostuvad kvalifitseeritud vaimse töö efektiivsuse suurendamisega, kõrg- ja keskeriharidusega spetsialistide parema ettevalmistamise ning otstarbekama rakendamisega. Mõneti vajab ümbermõtestamist spetsialisti roll tootmises üldse, meie senine harjumuspärane ettekujutus sellest: üha enam tuleb juurde inseneri- ja tehnikudiplomiga töölisi, samas pole aga maailma suurima inseneride ja tööpinkide arvuga senini kaasnenud maailma kiireim tehniline progress.

Tänapäeva akuutsed küsimused tingivad ka lähimineküsimuste sügavama mõtestamise vajaduse: pole ju ükski praeguseks tarvnenud probleem tekkinud üleöö, kõigil neil on oma ajaloolised juured.

Chele sellisele, argiteadvuses mõneti hämardunud ning Eesti NSV konkreetset materjalil seni ajaloolises plaanis käsitlemata küsimusele püüab mõningat valgust heita käesolev artikkel. Vaatluse alla on võetud töötajate kahe grupi — kvalifitseeritud vaimse töö tegijate ja diplomeeritud spetsialistide — arvuline vahekord ühiskondlikus tootmises ning selles sotsialismi ehitamise ja edasiarendamise käigus toimunud muutused, nende kahe kontingendi samasuse ja erisuse probleemid. Allikmaterjalina on kasutatud riikliku statistika organite poolt läbiviidud spetsialistide arvestusi seisuga 1. november 1947 ja 14. november 1980. Vahepealsetest aastatest võrdlusandmeid ei ole, toimunud arvestused rajanesid teistsugusel meetodikal.

Intelligentsist kõneldes on otstarbekas kõigepealt määratleda, kellest üldse on jutt, milline sisu praeguses käsitluses antakse mõistele **intelligent**. Nõukogude sotsioloogias üha levinuma ja vast ka kõige õnnestunuma intelligentsi definitsiooni autoriks on NSVL Teaduste Akadeemia korrespondentliige M. N. Rutkevits, kelle antud määratlus kõlab järgmiselt: «Sotsialistliku ühiskonna intelligents on suur ning pidevalt kasvav töötajate sotsiaalne grupp, kes professionaalselt tegelevad kõrgkvalifitseeritud, reeglina keskeri- või kõrgharidust nõudva vaimse tööga.»² Mida see definitsioon meile ütleb? Kõigepealt seda, et intelligents meie ühiskonnas on sotsiaalne grupp, mitte mingi «vahekiht» («прослойка»), nagu teda 1936. aastal iseloomustas J. V. Stalin ja järgnenud aastaküm-

¹ Численность и состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1979 года. М., 1985, 181.

² Руткевич М. Н. Интеллигенция в развитом социалистическом обществе. М., 1977, 35.

netel kogu nõukogude ühiskonnateadus. Teiseks, et see grupp on märkimisväärselt suur ning kasvab pidevalt. See tunnus ei ole muidugi intelligentsile ainuomane ega erista teda seetõttu teistest sotsiaalsetest gruppidest ühiskonna struktuuris. Sellest tulenevalt on, kolmandaks, antud ka põhiline diferentseeriv tunnus — **tegelemine vaimse tööga**. Seejuures esitatakse kaks olulist nõuet: 1) tegelemine peab olema **professionaalne**, ükskõik kui intellektuaalne hobi ei tee veel kellestki intelligenti; 2) tegeldakse mitte lihtsalt vaimse, vaid **kõrgkvalifitseeritud** vaimse tööga. Milline tegevus on professionaalne, milline asjaarmastajalik, ei vaja vist eraldi lahtimõtestamist. Küll aga vajab kriteeriumi töö kvalifitseerituse tase: milline vaimne töö on kõrgkvalifitseeritud, milline mitte? Selline mõõdupuu definitsioonis ka antakse: kõrgkvalifitseeritud on selline vaimne töö, mis üldiselt nõuab kõrgemat või keskeriharidust. Siinkohal tuleb silmas pidada, et diferentseerivaks tunnuseks on ikkagi töö iseloom, mitte haridustase, eriharidusele on viidatud vaid iseloomustamiseks töö keerukust. Nii et intelligenti ja töölise põhiline erinevus ei ole mitte selles, et ühel on ja teisel ei ole kõrgkooli diplomit, vaid selles, et üks tegeleb professionaalselt kõrgkvalifitseeritud vaimse tööga, teine peaausjalikult füüsilise tööga, olgu see siis kvalifitseeritud või mitte. Diplomi olemasolu või puudumine on siin sekundaarne tunnus: kui töö iseloom seda nõuab, siis **reeglina** on ta ka olemas, kui ei, siis **reeglina** puudub.

Sõna *reeglina* kordus selles arutluskäigus üpris mitu korda ja seda mitte juhuslikult. Just sõnad *reeglina nõuab* jätavad eespool toodud määratluses võimaluse intelligentsi sotsiaalsete piiride laiendamiseks isikute arvel, kel kutsetöökä vajalik haridustase sootuks puudub. Kuna nad aga täidavad ametikohti, millel töötamine eeldab kõrgemat või keskeriharidust, ja intelligentsi põhitunnus, nagu nägime, ei ole mitte diplom, vaid töö iseloom, siis viimati nimetatut aluseks võttes tuleb ka need nn. spetsialistid-praktikud intelligentsi hulka arvata. Ehk teiste sõnadega: **kõrgkvalifitseeritud vaimset tööd teevad meil mitte ainult diplomeeritud spetsialistid**. Samavõrd õige on ka parafras: **diplomeeritud spetsialistid teevad meil mitte ainult kõrgkvalifitseeritud vaimset tööd**. Diplomeeritud spetsialistide grupp ja kõrgkvalifitseeritud vaimse töö tegijate grupp katuvad seega ainult osaliselt.

Kujutagem seda olukorda graafiliselt. Kuulugu joonisel 1 tähistatud hulka A kõik rahvamajanduse ja kultuuri vallas hõivatud diplomeeritud spetsialistid, kõik töötajad, kellel on kõrgemat või keskeriharidust tõendav diplom. Hulka B kuulugu aga kõik need töötajad, kes professionaalselt tegelevad kõrgkvalifitseeritud vaimse tööga. Eespool toodud definitsiooni kohaselt kuulub intelligents seega hulka B.

Saadud diagramm kujutab siis hulkade ühendit $A \cup B$, milles on eristatavad kolm osa:

- 1) hulkade A ja B ühisosa $A \cap B$, mis tähistab neid diplomeeritud spetsialiste, kes kuuluvad intelligentsi ridadesse;
- 2) hulkade A ja B vahe $A \setminus B$, mis tähistab diplomeeritud spetsialiste, kes intelligentsi koosseisu ei kuulu (töölised-intelligendid; spetsialistid-töölised; spetsialistid-teenistujad jt.);
- 3) hulkade B ja A vahe $B \setminus A$, mis tähistab spetsialiste-praktikuid, kes oma töö iseloomult kuuluvad intelligentsi hulka.

Põhimõtteline skeem on nüüd selge. Järgnevalt võimaldavad autorite käsutuses olevad statistilised materjalid anda hulkadele A ja B konkreetseid arvulised väärtused ning jälgida nende muutumist 33-aastase intervalli järel. Saadavad tulemused (tab. 1) võiksid olla Nõukogude Eesti intelligentsi kujunemise kõige üldisemad karakteristikud.

Nagu näitavad tabelis 1 toodud andmed, oli Eesti NSV rahvamajanduse ja kultuuri erinevates valdkondades 1947. aastal hõivatud 17 228 diplomeeritud spetsialisti, kellest 15 174 töötas ka tegelikult vastavat kva-

Diplomeeritud spetsialistide ja intelligentsi arvuline suhe Eesti NSV-s aastail 1947 ja 1980

	1947	1980	$\frac{1980}{1947}$
A	17 228	185 973	10,8×
B	40 313	201 219	5×
$A \cap B$	15 174	150 265	9,9×
$A \setminus B$	2 054	35 708	17,4×
$B \setminus A$	25 139	50 954	2×
$\frac{A \setminus B}{A}$ (%)	11,9	19,2	1,61
$\frac{B \setminus A}{B}$ (%)	62,4	25,3	0,41

Allikad: ENSV ORKA*, f. R-10, nim. 8; s. 18, l. 5, 7, 11, 13, 15, 17, 20, 22, 24, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 49, 52, 54, 56, 58, 60, 62, 64, 66, 69, 71, 73, 75, 77, 79, 81, 82, 84, 86, 88, 90, 92, 94, 96, 101, 103, 105, 107, 109, 111, 113, 115, 117, 119, 121, 124, 126, 128, 130, 133, 135, 137, 139; ENSV SKV** Arvutuskeskuse arhiiv, f. R-1969, nim. 5, s. 2587, l. 2, 3, 4, 5; s. 2663, l. 4.

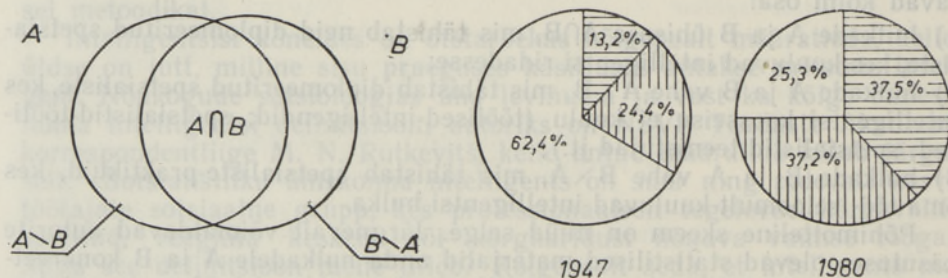
* Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarchiiv.

** Eesti NSV Statistika Keskvalitsus.

lifikatsiooni nõudval ametikohal. Lisaks sellele oli spetsialistiametis või juhtival tööl veel 25 139 isikut, kellel nõutav ettevalmistus puudus. Praktikum moodustasid kõrgkvalifitseeritud vaimse töö tegijaist seega ligemale $\frac{2}{3}$ — pilt, mis sotsialismi aluste rajamise perioodile küllalt iseloomulik.

33 aastat hiljem oli mõndagi muutunud. Diplomeeritud spetsialistide arv oli vahepealse ajaga kasvanud peaaegu 11-kordseks, ligi 10 korda enam oli ka neid diplomeeritud spetsialiste, kes tegelesid kõrgkvalifitseeritud vaimse tööga. Praktikute osakaal oli kahanenud $\frac{1}{4}$ -le intellektuaalse tegevusega hõivatuid. Need kõik on silmanähtavad positiivsed muutused, mis moodustavad ühe osa sellest, mille poolt arenev ja täiustuv sotsialistlik ühiskond erineb ühiskonnast, kus alles sotsialismi aluseid rajati (joon. 2).

Silma torkab aga ka muu. Praktikute osakaal küll vähenes, kuid arvu- liselt oli neid 1980. aastal 2 korda enam kui 1947. aastal. Kui 1947. aastal teenis keskmiselt iga kaheksas diplomeeritud spetsialist oma igapäevast leiba mingi seesuguse tööga, mis diplomit ei nõudnud, siis 1980. aastal

Joon. 1. Diplomeeritud spetsialistide ning kvalifitseeritud vaimse töö tegijate samasus ja erisus.

Joon. 2. Eesti NSV intelligentsi koosseis aastail 1947 ja 1980.

— kõrgharidusega spetsialistid
 — keskeriharidusega spetsialistid
 — erihariduseta praktikud

tegi seda juba peaaegu iga viies neist. Arvuliselt oli viimati mainitud kontingent kasvanud rohkem kui 17 korda, see oli vaadeldavate gruppide seas kõige kiirem kasv. Ehk teiste sõnadega: käsitletaval perioodil (ent see periood hõlmab peaaegu kogu sotsialistliku Eesti sõjajärgset ajalugu) suurenes nende juhtivate ja spetsialistikohtade osakaal, mis olid täidetud kõrg- ja keskeriharidusega kaadriga, ja vähenes nende diplomeeritud spetsialistide osatähtsus, kes töötasid oma kvalifikatsioonitasemele vastaval ametikohal. Kui 1947 kuulus ametikoha (pro töö iseloomu) järgi intelligentsi hulka 88,1% ENSV kõrg- ja keskeriharidusega spetsialistidest, siis 1980 oli see protsent 80,8.

Tabel 2

ENSV kõrgema ja keskeriharidusega spetsialistide kuuluvus intelligentsi ridadesse aastail 1947 ja 1980

	1947	1980	$\frac{1980}{1947}$
Kõrgharidus			
A'	5 784	78 770	13,6×
$A' \cap B$	5 334	75 368	14,1×
$A' \setminus B$	450	3 402	7,6×
$\frac{A' \setminus B}{A'}$ (%)	7,8	4,3	0,55
Keskeriharidus			
A''	11 444	107 203	9,4×
$A'' \cap B$	9 840	74 897	7,6×
$A'' \setminus B$	1 604	32 306	20,1×
$\frac{A'' \setminus B}{A''}$ (%)	14,0	30,1	2,15

Allikad: ENSV ORKA, f. R-10, nim. 8, s. 18, l. 5, 7, 11, 13, 15, 17, 20, 22, 24, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 49, 52, 54, 56, 58, 60, 62, 64, 66, 69, 71, 73, 75, 77, 79, 81, 82, 84, 86, 88, 90, 92, 94, 96, 101, 103, 105, 107, 109, 111, 113, 115, 117, 119, 121, 124, 126, 128, 130, 133, 135, 137, 139; ENSV SKV Arvutuskeskuse arhiiv, f. R-1969, nim. 5, s. 2587, l. 2, 3, 4, 5; s. 2663, l. 4.

Olenevalt haridusest on pilt muidugi erinev (tab. 2). Kõrgharidusega kaadrit iseloomustab just see, et varasemast suurem osa neist töötab spetsialistidena või siis juhtival tööl. Kui 1947. aastal tegi tööd, mille keerukus ei nõudnud diplomeeritud spetsialisti teadmisi ja oskusi, 7,8% kõrgkooliharidusega kaadrist, siis 1980. aastal vaid 4,3%. Kutsekindlus näikse seega suurenevat.

Vastupidises suunas on muutunud keskeriharidusega spetsialistide rakendamine. Kui nende üldarv ühiskondlikus tootmises kasvas vaadeldava 33 aastaga 9,4 korda, siis selle üldise juurdekasvu sees oli spetsialisti ametikohal töötava keskeriharidusega kaadri hulk kasvanud 7,6 korda, seevastu tema füüsilise või kvalifitseerimata vaimse tööga tegelev osa oli suurenenud rohkem kui 20 korda, s.o. üldarvu kasvust üle 2 korra kiiremini. Tulemus: kui 1947. aastal kuulus intelligentsi hulka 86% vabariigi keskeriharidusega spetsialistidest, siis 1980. aastal vähem kui 70%. Ja mis veelgi tähelepanuväärsem: kui rahvamajanduses tervikuna töötab keskeriharidusega kaadrit 1,4 korda rohkem kui kõrgharidusega spetsialistide, siis intelligentsi hulka kuulub neid juba kõrgharidusega spetsialistidest vähem ($74\,897 < 75\,368$).

Diplomeeritud spetsialistide puhul, kes ei tööta mitte spetsialisti ametikohal, vaid töölistena, füüsilist tööd tegevate kolhoosnikena ja teenistujatena vähe kvalifitseeritud vaimsel tööl, on põhimõtteliselt võimalikud

kaks varianti. Ühel juhul on ametikoht ja tehtava töö iseloom omavahel kooskõlas, aga kvalifikatsioon läheb neist oluliselt lahku; teisel juhul on töötaja kvalifikatsioon lähedane tema töö iseloomule, ametikoha nimetus ainult ei peegelda asja olemust, vaimsete ja füüsiliste pingutuste tege- likku vahekorda kõnealuses töös. Viimati nimetatud võimalust on kirjan- duses ehk kõige enam valgustatud, eriti nn. tööliste-intelligentide proble- leemi raames.³ See oleks siis niisugune tööliste grupp, kelle töö iseloom eeldab tehnilisi ja üldteoreetilisi teadmisi tehnikumi, kohati isegi insti- tuudi programmi ulatuses. Nende puhul erilist vasturääkivust töö iseloomu ja töötaja kvalifikatsiooni vahel ei ole, ülikeeruka tootmise korral on diplo- meeritud spetsialistide kasutamine töölise ametikohal nii majanduslikult kui sotsiaalselt põhjendatud ja laieneb ilmselt ka tulevikus, kui teadus- ja tehnikarevolutsioon seda nõuab. Samas aga on töö iseloomu kõrval veel teisigi põhjusi, mis viivad diplomeeritud spetsialistide tööliklassi ridadesse: vakantside puudumine oma erialal, kõrgem palk, perekondlikud asjaolud, tervislik seisund jms. Andmed näitavad, et tegelikult ainult pooltel neist diplomeeritud tehnikutest, kes töötasid vabariigi tööstusette- võtetes töölistena, nõudis töö iseloom tõe poolest teadmisi tehnikumi tase- mel; neist diplomeeritud inseneridest aga, kes olid asunud töölise kohale, said kõrgkoolis omandatud tarkust igapäevases kutsetöös rakendada vaid 5,9%.⁴ Tööstustöölise töö nõuab inseneri kvalifikatsiooni seega vaid erandjuhul. Enamasti toimivad siin muud tegurid, eelkõige erialase vakantsi puudumine (see näikse olevat rohkem noorte spetsialistide proble- em) ja palgavahe. Iga viies insener, kes töötas töölisena, tegi seda suu- rema palga pärast. Ka tehniku diplomiga tööliste jaoks oli nimelt töö- tasu tähtsusetult teine olulisem põhjus, miks nad ei asunud spetsialisti ametikohale.

Kõrvuti sellega oli 1947. aastal väga suur ja jäi ka 1980. aastal kül- laltki suureks nende juhtivtöötajate ja spetsialistide osatähtsus, kellel ei olnud ei kõrgemat ega keskeriharidust. Kui vaadata suuruste A ja B muutumist (tab. 1), siis selle taga on erinevad tegurid. Hulk A suureneb sedamööda, kuidas valmistab kvalifitseeritud kaadrit ette vabariigi kõr- gema ja keskerihariduse süsteem, kuidas laieneb spetsialistide etteval- mistamine Eesti NSV tarvis teistes vabariikides, milline on vennasvabariiki- kide osa Nõukogude Eesti haritlaskonna kujunemises. Hulk B aga kasvab sedamööda, kuidas ühiskondliku tootmise laienemise käigus luuakse üha uusi ja uusi juhtivaid ja spetsialistide ametikohti. Tabel 1 näitab muu hulgas ka seda, et tootmise ekstensiivse arengu tingimustes on uute ametikohtade loomine sedavõrd kiire, et kvalifitseeritud kaadri etteval- mistamine ja diplomeeritud spetsialistide arvuline kasv ei suuda sellele lihtsalt järele jõuda. Nii 1947. kui 1980. aastal kehtis võrratus $B \setminus A > A \setminus B$, mis tähendab, et kui ka kõik need diplomeeritud spetsialistid, kes ei tööta oma kvalifikatsioonitasemele vastavalt, asuksid tööle kõrgema või keskerihariduse diplomit nõudval ametikohal, säiliks ikkagi vajadus praktikute järele. 1947. aastal oleks sel juhul vaja läinud 23 085, 1980. aastal 15 246 spetsialisti-praktikut. Arv on küll väiksem, kuid situatsioon on sama.

Ühiskondliku tootmise eri harudes on olukord selles osas mõnevõrra erinev (tab. 3). Rahvamajanduses tervikuna suurenes diplomeeritud kaadri osakaal juhtivtöötajate ja spetsialistide seas 37,6%-lt 1947. aastal kuni 74,7%-ni 1980. aastal. Kiirem oli spetsialistide kaadri haridustaseme tõus nendes harudes, kus diplomeeritud spetsialistide osakaal oli 1947. aastal kõige madalam: sideettevõtteis ja -organisatsioonides (indeks 6,53), krediidi- ja kindlustusasutustes (indeks 5,51) ning kaubandusette-

³ Vt. Гелюга А. М., Староверов В. И. Социальный облик рабочего-интеллигента. М., 1977.

⁴ ENSV SKV Arvutuskeskuse arhiiv, f. R-1969, nim. 5, s. 1823, l. 11.

**Diplomeeritud spetsialistide osakaal Eesti NSV
juhtiva ja spetsialistide kaadri seas rahvamajandusharuti
aastail 1947 ja 1980**

(protsentides)

	1947	1980	$\frac{1980}{1947}$
Kogu rahvamajanduse juhtiv kaader ja spetsialistid	37,6	74,7	1,99
Tööstus	25,9	73,3	2,83
Põllumajandus	41,8	75,9	1,82
Metsamajandus	62,5	65,2	1,04
Transport	23,4	61,5	2,63
Side	7,4	48,3	6,53
Ehitus	42,4	71,5	1,69
Kaubandus	12,5	61,5	4,92
Toitlustus	17,8	53,6	3,01
Materiaal-tehniline varustus ja turustus, varumine	30,5	54,3	1,78
Elamu-kommunaalmajandus ja olmeteenindus	28,8*	46,8	1,63
Tervishoid, kehakultuur ja sotsiaalhooldus	63,6**	92,0	1,45
Haridus	67,0	85,7	1,28
Kultuur	24,3	69,5	2,86
Teadus ja teadust teenindavad asutused	57,4	80,7	1,41
Krediit ja riiklik kindlustus	11,7	64,5	5,51
Administratiivorganid	44,9	72,1	1,61

Allikad: ENSV ORKA, f. R-10, nim. 8, s. 18, l. 5, 7, 11, 13, 15, 17, 20, 22, 24, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 49, 52, 54, 56, 58, 60, 62, 64, 66, 69, 71, 73, 75, 77, 79, 81, 88, 90, 92, 94, 96, 101, 103, 105, 107, 109, 111, 113, 115, 117, 119, 121, 124, 126, 128, 130, 133, 135, 137, 139; ENSV SKV Arvutuskeskuse arhiiv, f. R-1969, nim. 5, s. 2663, l. 4, 5.

* Ilma olmeteeninduseta.

** Ilma kehakultuuri ja sotsiaalhoolduseta.

võtetes (indeks 4,92). Kõrgem kui vabariigi keskmine (1,99) oli kasvuindeks samuti tööstuses ja transpordis, toitlustusettevõtetes ja kultuuri-asutustes. Neis harudes aga, kus juba 1947. aastal oli diplomeeritud spetsialistide osakaal küllaltki kõrge, kasvas see märksa aeglasemalt. Eriti torkavad siin silma metsamajandusettevõtted ja -organisatsioonid (indeks 1,04), aga ka haridusasutused (indeks 1,28).

1947. aastal oli diplomeeritud spetsialistide osakaal juhtide ja spetsialistide ametikohtadel töötavate isikute seas kõige kõrgem vabariigi haridus- ja tervishoiuasutustes ning metsamajandusettevõtetes ja -organisatsioonides. 1980. aastaks säilistasid juhtpositsiooni selles osas tervishoiu-, kehakultuuri- ja sotsiaalhooldus- ning haridusasutused. Neile järgnesid teadus- ja teadust teenindavad asutused.

Kuid teiselt poolt tuleb nentida, et ka 1980. aastal puudus nõutav haridus igal neljandal Eesti NSV tootmisjuhil ja spetsialistil. Probleem on intelligentsi eri gruppide puhul muidugi erineva varjundiga: literaat ilmselt ei pea tingimata olema diplomeeritud filoloog⁵, küll aga on obliga-

⁵ Spetsiaalne kirjanikudiplom on hoopis suur haruldus: 1. detsembriks 1980 olid ENSV Kirjanike Liidu 165 liikmest kõrgharidusega 110, neist enamik filoloogid, aga ainult kahel oli kõrgema haridusega kirjaniku kvalifikatsioon ka diplomi järgi. Vt. *Elango, O.* Eesti NSV Kirjanike Liidu liikmeskonna kujunemisest aastail 1943—1980. — *Looming*, 1984, nr. 8, lk. 1133.

toorne, et arst oleks diplomeeritud meedik, konstruktori või tehnoloogi inseneridiplomi suhtes on aastatega kujunenud mõneti ambivalentne hoiak jne.

Praktikute suur arv (1980. a. seisuga ikkagi ligemale 51 000 inimest) on muidugi reaalsus, millega peab arvestama. Iseasi aga on hinnang sellele reaalsusele, mis peaks olema ajalooline ja konkreetne, ühiskondliku arengu iga etapi omapärast tulenev. Sellise suhtumise korral tuleks paratamatult tunnistada, et spetsialisti-praktiku väärtus sotsialismi aluste rajamise perioodil, mil nappe teadmisi sai paljuski korvata revolutsioonilise entusiasmiga, erineb põhimõtteliselt tema väärtusest teadus- ja tehnikarevolutsiooni tingimustes. Teiseks aga võib teha järelduse, et selline vaimne töö materiaalse tootmise sfääris, mis laabub ka eriettevalmistusega, ei olegi ilmselt nii keerukas, nagu seda traditsiooniliselt peetakse. Sellega oleks osaliselt seletatav ka spetsialistide-praktikute arvu kahekorrdistumine aastail 1947—1980. Ja veel: uurimused näitavad, et kvalifitseeritud insenerilgi on keskmine insenerikoormuse koefitsient vaid 0,3, ülejäänud tööaja ulatuses kas ei tee ta üldse midagi kasulikku või siis teeb tööd, milleks diplomijärgseid teadmisi polegi vaja.⁶ Ka siin on üks põhjus, mis võimaldab praktikuil edasi töötada.

Intelligentide-praktikute kohta võiks nähtavasti öelda M. Gorbatšovi sõnadega: «Ka täna puutume kokku nendesamade probleemidega, mis tekkisid aastakümneid tagasi...»⁷ Ja ehkki aegamööda selle kontingendi osakaal väheneb, jääb see rahvamajanduse ja kultuuri eri harudes veel küllaltki kõrgeks. 1980. aastal näiteks ei olnud ei kõrgemat ega kesk-eriharidust rohkem kui pooltel sideettevõtetes ning elamu-kommunaalmajanduse ja olmeteeninginduse ettevõtetes juhtival või spetsialisti ametikohal töötanud isikutel.

Paraku ei pürgi praktikud ka ise kvalifitseeritud kaadri hulka. 1980. aastal jätkas õpinguid tootmistööd katkestamata ainult 1/10 spetsialistide-praktikute üldarvust vabariigis. Seejuures on saanud peaaegu seaduspäraseks, et harudes, kus praktikute osa on suhteliselt suur, on edasiõppijaid nende seas vähem. Nii jätkas õpinguid näiteks elamu-kommunaalmajanduses, olmeteeninginduses ja sideettevõtetes vaid iga kahekümnes; materiaal-tehnilises varustuses ja turustuses iga seitsmeteistkümnes; kaubanduses ja toitlustuses iga kolmeteistkümnes praktik. Kinnitust ei leia ka küllaltki levinud ettekujutus praktikust kui teenekast tootmisveteranist, keda vaid kõrge iga takistab kooliteed jalge alla võtmist. Tegelikuses on peaaegu pooled neist nooremad kui 40-aastased. Nii et küsimus pole siin enamasti mitte kõrges vanuses, vaid pigem vajalike stiimulite puudumises. Oht saada koondatud või spetsialistiga asendatud peaks küll tugev stiimul olema, aga ainult reaalne, tootmise vajadustest dikteeritud oht. Kuna seda kõikjal veel pole, ei pane ilmselt ka teadlikkusele koputamine, veenmine, agitatsioon ja suulise propaganda teised vormid kõnealust kontingenti õppima. Siit tuleneb tänapäeva oludes ehk mõneti paradoksaalsena kõlav järeldus: **mitte igasugune tootmine ei vaja meil veel kvalifitseeritud spetsialistide kaadrit ja mitte igal vastutaval ametikohal ei anna diplomi omamine selle mitteomamisega võrreldes käegakatsutavaid eeliseid.** Majandusmehhanismi täiustamine, tootmise üleviimine intensiivarengu teele, töö tasustamise ja premeerimissüsteemi muutmine peaks kaasa tooma olulisi nihkeid ka selles valdkonnas.

1947. ja 1980. aasta andmete kõrvutamisel õnnestus välja tuua mitmeid nii teoreetilist kui praktilist huvi pakkuvaid tendentse Nõukogude Eesti

⁶ *Parijõgi, E.* Makskem insenerile tema töö järgi. — *Rahva Hääli*, 1985, 5. detsember.

⁷ *Gorbatšov, M. S.* Partei majanduspoliitika põhiküsimus. — *Eesti Kommunist*, 1985, nr. 8, lk. 11. Teaduslikus kirjanduses ilmneb kohati ka sooviv suhtumine kõnealusesse nähtusse. Vt. *Советская интеллигенция и ее роль в строительстве коммунизма.* — *M.*, 1983, 207 jj.

intelligentsi arengus. Oluliselt on muutunud intelligentsi seesmine struktuur, kusjuures kõige kvalifitseeritum osa temast on vaadeldaval perioodil ka kõige kiiremini kasvanud (joon. 2). Arutluse käigus ilmnis kvalifitseeritud vaimset tööd tegevate eri gruppide (kõrgharidusega kaader; keskeriharidusega spetsialistid; praktikud) arengu suhteline iseseisvus intelligentsi üldise kasvu ja teisenemise raamides. Kirjeldatud muutustes tundub spetsialistide kasutamine olevat kohati olulisem intelligentsi palgejooi kujundav tegur kui nende ettevalmistamine — vähemalt keskeriharidusega kaadri suhtes võib seda kindlalt väita. Ja ka praktikuteprobleemi lahendamise näikse spetsialistitöö madalast efektiivsusest ja sellega seotud ametikohtade rohkusest enam sõltuvat kui kõrg- ja keskeriharidussüsteemi väljalaskevõimsusest. Arvestades NLKP Keskkomitee 1985. aasta aprillipleenumi ja partei XXVII kongressi suundumusi tuleb intelligentsi arengu järgneval etapil pidada üha olulisemat tähtsust omandavateks teguriteks vaimse töö efektiivsuse suurendamist, olemasolevate «liigsete» ametikohade koondamist, erialase ettevalmistuse paranemist ja selle senisest kõrgemat väärtustamist.

Esitanud V. Maamägi

*EKP Keskkomitee
Partei Ajaloo Instituut*

Toimetusse saabunud
28. I 1986

Харри РООТС, Май ВЕЭРМАНН

ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ СОВЕТСКОЙ ЭСТОНИИ В 1947 И 1980 ГОДАХ

В статье рассматриваются те изменения, которые произошли в составе интеллигенции республики с послевоенного времени. Опираясь на данные государственной статистики, авторы показывают, насколько возросла доля лиц с высшим и средним специальным образованием и, соответственно, сократился процент т. н. практиков в составе руководящих кадров и специалистов. Если в 1947 г. диплома о высшем или среднем специальном образовании не имело около 2/3 руководителей и специалистов, то в 1980 г. — примерно 1/4. В то же время увеличилась доля дипломированных, но не работающих по специальности лиц. Так, в 1980 г. каждый третий специалист со средним специальным образованием занимался физическим или малоквалифицированным умственным трудом. Это говорит о существенных издержках в деле использования дипломированных специалистов.

*Институт истории партии
при ЦК КП Эстонии*

Поступила в редакцию
28/I 1986

Harry ROOTS, Mai VÖÖRMANN

DIE INTELLIGENZ SOWJETESTLANDS IM JAHRE 1947 UND 1980

In diesem Artikel werden die Veränderungen in den Reihen der Intelligenz der Estnischen SSR in der Nachkriegsperiode behandelt. Aufgrund der Angaben des staatlichen Amtes für Statistik zeigen die Autoren, daß in der Struktur der Leitungs- und Spezialistenkader der Anteil der Personen mit Hoch- und Fachschulausbildung gestiegen und der Anteil der sog. Praktiker gesunken ist. So bestanden die Leitungs- und Spezialistenkader im Jahre 1947 zu etwa zwei Dritteln aus Personen ohne Hochschul- oder Fachbildung. Im Jahre 1980 war dieser Anteil ein Viertel.

Andererseits ist aber die Anzahl und der Anteil solcher Diplomspezialisten gestiegen, die nicht als Spezialisten arbeiten, sondern mit physischer oder mit geistig anspruchsloser Arbeit beschäftigt sind. Im Jahre 1980 gehörte zu dieser Kategorie etwa ein Drittel der Fachschulabsolventen. Diese Tendenz zeigt, daß es auf dem Gebiet der Ausnutzung der Spezialisten noch viele Probleme gibt.

*Institut für Parteigeschichte
des Zentralkomitees der Kommunistischen
Partei Estlands*

Eingegangen
am 28. Jan. 1986